

Dr. J. Wesseling

De Afscheiding van 1834 in Zeeland

1834-'69

Deel I

De Bevelanden
en Zeeuws-Vlaanderen

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2019**

Uitgeverij De Vuurbaak Barneveld

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG
J. Wesseling

De Afscheiding van 1834 in Zeeland: 1834-'69 / J. Wesseling - Barneveld: De Vuurbaak.
Dl. I: De Bevelanden en Zeeuws-Vlaanderen. - Ill.
Met lit. opg., reg.
ISBN 90-6015-777-X geb.
SISO 258.1 UDC 284.2(492.91) '1834/1869' NUGI 644
Trefw.: Afscheiding (1834); Zeeland

Copyright © 1987 Uitgeverij De Vuurbaak bv, Barneveld, The Netherlands.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Technische realisatie: Nedag Grafisch bedrijf, Barneveld
Omslag: Bert Gort

ISBN 90 6015 777 X
NUGI 644

Inhoud

Woord vooraf - 7

Inleiding - 9

- I Nieuwdorp - 13
 - A. De periode 1835-'50 - 13
 - B. De periode 1850-'69 - 34
- II Borsselle - 47
- III Goes - 73
 - A. Het begin - 73
 - B. De periode 1836-'41 - 83
 - C. Ds. C. van der Meulen, 1841-'47 - 114
 - D. De periode 1847-'69 - 135
- IV Baarland - 158
- V Kruiningen-Yerseke - 179
- VI Krabbendijke-Rilland - 196
- VII Wolphaartsdijk - 212
- VIII Heinkenszand - 236
- IX Kapelle-Biezeling - 243
- X De gemeente onder het kruis te Goes, 1866-'69 - 249

- XI *Noord-Beveland* - 263
 - A. Colijnsplaat - 263
 - B. Geersdijk-Wissenkerke - 271
 - C. Kamperland - 277

- Zeeuws-Vlaanderen* - 283
 - XII Axel-Neuzen-Zaamslag - 283
 - A. Het optreden van Johan Willem Vijgeboom - 283
 - B. De eerste decennia van de Afscheiden kerk - 301
 - XIII Groede - 334
 - XIV Sluis - 364

Register van Persoonsnamen - 377

Woord vooraf

Nadat we de beschrijving van de *Afscheiding van 1834* in resp. de provincies *Groningen* (3 delen), *Friesland* (eveneens 3 delen) en *Overijssel* (2 delen) hadden voltooid, wenkte ons *Zeeland*, het gewest waarin we 18 jaar werkzaam zijn geweest (Zeeuws-Vlaanderen).

In de hier nu volgende studie hebben we ons beperkt tot een stuk kerkhistorie van Zeeland, namelijk de Afscheiding van 1834 en de geschiedenis van de Afscheiden kerken in Zeeland in de eerste decennia na hun ontstaan (waarbij we vanzelf ook aandacht hebben gegeven aan de zogenaamde *kruisgemeenten*). Als tijdslimiet is genomen 1869, het jaar waarin de landelijke vereniging van Afscheidenen en Kruisgezinden tot stand kwam. Laatstgenoemde groep had zich in 1838 en volgende 19 jaren van de hoofdstroom van de Afscheiden kerken gesepareerd.

Toen we met de voorstudie van ons boek begonnen, waren we oorspronkelijk van plan de resultaten van ons archiefonderzoek in één deel te publiceren. Maar het steeds toenemend aantal opgespoorde gegevens vloeide op den duur over de rand van een normaal eendelig boekwerk, zodat we besloten er twee delen van te maken.

In dit eerste deel hebben we de Afscheiding van 1834 op de *Bevelanden* en in *Zeeuws-Vlaanderen* behandeld. De volgende gemeenten komen dan aan bod. Op *Zuid-Beveland*: *Nieuwdorp*, *Borssele*, *Goes*, *Baarland*, *Kruiningen-Yerseke*, *Krabbendijke-Rilland*, *Wolphaartsdijk*, *Heinkenszand* en *Kapelle-Biezelinghe*. Ook hebben we nog een apart hoofdstuk gewijd aan het korte bestaan van de *Gereformeerde gemeente onder het kruis* te Goes.

Op Noord-Beveland zijn pas in de jaren '60 van de vorige eeuw enige Afscheiden gemeenten ontstaan: *Colijnsplaat*, *Geersdijk-Wissenerkerke* en *Kamperland*.

Tenslotte komen in *Zeeuws-Vlaanderen* de gecombineerde gemeente *Axel-Neuzen-Zaamslag* (in oostelijk Zeeuws-Vlaanderen), *Groede-Breskens* (in westelijk Zeeuws-Vlaanderen) aan de beurt, terwijl we ook nog een hoofdstukje hebben geschreven over *Sluis* (eveneens in westelijk Zeeuws-Vlaanderen), waar echter slechts zo'n 20 jaar een mini-gemeente heeft gefunctioneerd.

In een tweede deel hopen we dan de Afscheiding van 1834 op Walcheren, Schouwen-Duiveland, Tholen en Sint Philipsland te behandelen.

Het is hier de plaats een woord van dank te richten tot de volgende

personen: In de eerste plaats de gemeentearchivaris van Goes, L.J. Abelmann, die ons via zijn enthousiaste medewerker A.J. Barth talloze gegevens in fotokopie heeft doen toekomen over de Afscheiding in Goes en in de dorpen op Zuid- en Noord-Beveland.

Dank ook aan L.M. Hollestelle van het Rijksarchief in Middelburg en A.P. Willeboordse van de gemeente Borsele, die ons bij het verzamelen van gegevens zeer behulpzaam zijn geweest.

Dit is een bewijs voor de stelling, dat de historiografie van een bepaalde streek vooruitgebracht kan worden door een doeltreffende samenwerking tussen een 'gedreven', liefst enigszins ervaren historicus en niet minder geestdriftige kenners van de regio, die wegwijs zijn in de archieven. Daarbij kan de nog niet zo lang bestaande fotokopieertechniek een uitnemend hulpmiddel zijn. Dan vormt zelfs de grote afstand tussen b.v. Groningen en Goes geen beslissende belemmering meer.

In de tweede plaats zijn we niet minder dank verschuldigd aan G. Lievaart te Aduard (Gr.), die ons zeer heeft geassisteerd bij het bronnenonderzoek en die ook weer het register van persoonsnamen samenstelde.

Ook willen we hier noemen dr. C. Smits te Haren (Gr.), die een aanzienlijk aantal belangrijke documenten, betrekking hebbende op de erkenning van diverse gemeenten door de overheid, heeft opgespoord in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.

Wat Zeeuws-Vlaanderen en dan speciaal het land van Axel betreft, van P.J. Baert te Hoek en R. Willemsen te Biervliet ontvingen we een groot aantal persoonsgegevens van Afgescheidenen uit die regio, terwijl de in oktober 1986 in Axel overleden D.J. Oggel ons in de laatste maanden van zijn leven nog schriftelijk met waardevolle informatie heeft gediend.

Tenslotte mogen we niet vergeten C.J. de Kruijter, archivaris van de Gereformeerde Kerken te Leusden, die met zijn grote kennis van de archivalia, ons steeds op het goede spoor wist te zetten.

In de aantekeningen bij de plaatselijke gemeenten kan de lezer tenslotte nog meer namen vinden van personen, die ons belangrijke inlichtingen hebben verstrekt.

Groningen, januari 1987

De schrijver

Inleiding

In de eerste jaren na de Afscheiding was het in de gemeenten op Zuid-Beveland en Walcheren alles *ds. Budding* wat de klok sloeg. Over de invloed van deze aparte en begaafde dominee – die op 1 april 1836 in Biggekerke met het Hervormd kerkgenootschap brak – is al veel geschreven. Het laatst nog door dr. C. Dekker in zijn instructief boekje *Huibert Jacobus Budding 1810-1870 en zijn gemeenten in Zeeland* (1986)¹.

Typerend voor *ds. Budding* was in de eerste plaats zijn sterk mystieke inslag. Hij legde de nadruk op de bevindelijk ervaren persoonlijke omgang met God, gehêel in de geest van de schrijvers van de Nadere Reformatie, zoals de *Teellincks, Lodensteijn, Smytegelt, Brakel* e.a. dit hadden gedaan. Maar ook leefde hij sterk bij ingevingen en 'gestalten'. In de tweede plaats heeft hij als vrijgezel – wat hij heel zijn leven is gebleven – zeer sober geleefd op het ascetische af. Om geld gaf hij niet, wel om het gewone volk.

In de derde plaats was en bleef hij een bewonderaar van de oude psalmberijming van *Petrus Datheen*, in 1773 vervangen door de Statenberijming. Hij maakte daar in de eerste jaren van de Afscheiding zelfs een sjibbolet van.²

Dat hij van de in 1806 verplicht gestelde Evangelische gezangen weinig moest hebben, zal niemand, die de weerzin van de bevindelijke achterban in de Hervormde kerk van die dagen op dit punt kent – verbazen.

Op een zondag in december 1835 pakte hij in de kerk van Biggekerke die gezangenbundel van de preekstoel en liep er demonstratief mee naar buiten.

Verder was hij een hyperindividualist, die een afkeer had van kerkordelijke regels.

Hoezeer het met hem in de Afgescheiden kerken is misgelopen, hebben we uitvoerig beschreven in ons hoofdstuk over *Goes*. In oktober 1839 is hij als provinciaal predikant van Zeeland geschorst.

Er vormden zich toen rond zijn persoon vrije gemeenten, die aanvankelijk grote opgang maakten. Maar in 1860 kwam er een crisis, die grote gevolgen had voor zijn vrije gemeenten. Budding raakte namelijk deerlijk het gereformeerde spoor bijster; onder meer kwam hij tot loochening van de Drieëenheid.

Het veroorzaakte grote verwarring onder zijn volgelingen en velen keerden zich diep ontgoocheld weer van hem af. De Ledeboeriaanse gemeenten op Zuid-Beveland en elders, geleid door *Pieter van Dijke* en *Daniël*

Bakker vingen een deel van de teleurgestelden op. In Goes ontstond in 1866 een Gereformeerde gemeente onder het kruis.³

In 1867 zette Budding zijn nieuwe, anti-gereformeerde opvattingen op papier. Iedereen mocht ze weten. Hij ging – zoals altijd – zijn eigen gang en lag niet wakker van de klagende protesten, die onder zijn vroegere bewonderaars allerwegen opklonken.

In juli 1867 verscheen een artikel in het Chr. Afscheiden weekblad *De Bazuin* van de hand van ds. H.J. Maatjes. Deze oud-Groninger schreef, dat hij voor zijn godsdienstige vorming veel te danken had aan ds. Budding in de tijd, dat deze als Chr. Afscheiden predikant in de stad Groningen had gestaan (1844-1848).

Maatjes formuleerde zijn smartelijke teleurstelling als volgt: „Nooit zal ik de predikatiën en gesprekken vergeten, waarin gij met bondige Bijbelbewijzen de in Groningen toen zo verguisde orthodoxe leer als waarheid staafdet.

En het is, of ik u nog in het vorige, oude Afscheiden Kerkgebouw, na bestrijding der leugen en bevestiging der waarheid, met aandrang hoor roepen, hoor vermanen, hoor smeken: ‘O, houdt u toch aan uwe Gereformeerde leer!’” En even verder: „Hoe zijt gij uit de hemel gevallen; o morgensterre, gij zone des dageraads! hoe zijt gij ter aarde nedergehouden. Ik neem deze spreuk over u op, mijn oude leeraar en vriend! in eenen anderen geest dan de triomfeerende spotters over Nebukadnezar in Jes. 14. Maar dat de val van u, in deszelfs natuur en uitwerking, veel erger is dan van dezen heidenschen koning – hiervan ben ik met velen levendig overtuigd.”⁴

Na het wegvallen van Budding was Scholte de raadgevende figuur van de Afscheiden kerken in Zeeland geworden, zoals hij trouwens eveneens in de provincies Utrecht, Zuid-Holland, zijn vroegere provincie Noord-Brabant en in Beneden-Gelderland veel invloed uitoefende.

Ook hij meende, dat ds. Budding niet als predikant gehandhaafd kon blijven. Ruim één week voor de beslissende vergadering van 23 oktober 1839 – waarin *Budding* zou worden geschorst en waarin ook *Scholte* aanwezig was – schreef laatstgenoemde een brief aan de kerkeraad van Goes. Hierin deelde hij mee, dat Budding de vorige week bij hem in de kerk was geweest, maar al dadelijk na het voorgebed de kerk weer was uitgelopen. Hij (*Scholte*) was ervan overtuigd, dat er met Budding geen enkel verschil in leer bestond, maar dat deze op de manier waarop hij dit deed, onmogelijk een gemeente ‘geregeld’ kon bedienen.

Op 11 november 1839 ging er weer een schrijven van Scholte vanuit Utrecht naar de kerkeraad van Goes. Daarin lezen we o.a., dat Buddings vader in 6 weken geen enkel bericht van zijn zoon had ontvangen. Scholte vervolgt dan: „Ik hoop, dat de Heere hem nog eens redden zal uit de strikken, waarin hij verward is, want mijne ziele is aan hem verbonden, hoewel hij mij zijnen grootsten tegenstander denkt te zijn.” In een ander schrijven geeft Scholte ds. Budding openlijk de schuld van de schorsing. Hij (*Budding*) „is onder eene Goddelijke toelating het

middel en de oorzaak der scheuring en verdeeldheden in onze provincie” (*Zeeland*).

Maar een goed jaar later – december 1840 – werd ds. Scholte zelf ook geschorst! Op de synode van Amsterdam, waarop de provincies *Utrecht*, *Zuid-Holland*, *Noord-Brabant* en *Beneden-Gelderland* niet waren vertegenwoordigd. Het waren de provincies, die binnen Scholtes invloedssfeer lagen. Het provincialisme leefde toen nog sterk.

Scholte vroeg aan de gemeenten in Zeeland of ze deze schorsing goedkeurden. Van hem was geëist, dat hij als laster zou herroepen wat hij over ds. Van Velzen had gezegd en te erkennen, dat hij schuld had aan de scheuring in de gemeente van Amsterdam (waar Van Velzen stond). Ook moest hij de Dordtse kerkenorde als basis van kerkelijke samenwerking accepteren. Hij was het niet van plan.

Dat het voor de Zeeuwse Afscheiden kerken moeilijke jaren waren is duidelijk. Eerst Budding weg en kort daarop ook nog Scholte. Namens de classis Zeeland – in Zeeland vielen classis en provinciale vergadering praktisch samen – antwoordde ouderling *Pieter Geense* van Goes, dat ze met hun oordeel eerst zouden wachten, totdat de synodenotulen in druk waren verschenen. Maar toen het gebeurd was, konden ze nog geen duidelijke beslissing nemen. In elk geval wilden ze ds. Scholte niet afvallen.

Waren op de algemene synode van Utrecht in 1837 nog 2 afgevaardigden uit Zeeland aanwezig geweest, het zou tot 1849 duren voordat er op zo’n synode (toen van Amsterdam) weer een vertegenwoordiger van die provincie verscheen, namelijk ds. *C. Steketee* van Nieuwddorp.

Van 1841-1849 hebben de Afscheiden gemeenten in Zeeland dus buiten het landelijk kerkverband gestaan. Het was iets waarmee de milde ds. C. van der Meulen in Goes echter maar weinig vrede kon hebben. In 1845 stelde hij pogingen in het werk om ‘vereiniging met de gansche kerk’ te bereiken en vroeg aan de even zachtmoedige ds. Los in Rotterdam hem te helpen. Het liep toen uit op een briefwisseling tussen de provinciale synoden van Zuid-Holland en die van Zeeland.

Erg toeschietelijk waren de Zeeuwen nog niet. Want ‘verenigen’ op basis van de Dordtse kerkenorde en het aanvaarden van de besluiten van de Amsterdamse synode van 1840 (inbegrepen de schorsing van ds. Scholte), het was te veel van hen gevraagd.

We moeten ook niet vergeten, dat in 1845 de volgende predikanten in de Afscheiden kerken van Zeeland stonden: *W. Gardenier* (Wolphaartsdijk), *H.G. Klijn* (Middelburg), *C. van der Meulen* (te Goes, die ook nog enige andere gemeenten bediende), *C. Steketee* (Nieuwddorp) en *A.C. Tris* (Groede). De eerste vier waren door ds. Scholte opgeleid, Tris door ds. Brummelkamp.

Maar enige jaren later – Scholte, Klijn en Van der Meulen zaten toen al in Noord-Amerika – keerde Zeeland gelukkig toch weer terug in het landelijk kerkverband, op grond van de Dordtse kerkenorde.⁵

En hoe is het verder gegaan? We laten het ds. C. van der Meulen zelf zeggen. Nadat hij in 1847 afscheid van zijn gemeente in Goes had geno-

men wegens emigratie naar Noord-Amerika, keerde hij 22 jaar later als afgevaardigde van de Dutch Reformed Church nog eenmaal in zijn oude vaderland en zijn oude provincie Zeeland terug. Het was ter gelegenheid van de algemene synode van *Middelburg* in juni 1869 gehouden, op welke synode de heuglijke vereniging van Chr. Afscheidenen en Kruisgezinden tot stand kwam. Hoe genoot ds. Van der Meulen!

In de eerste week van juli woonde hij ook nog eens een provinciale vergadering in Goes – zijn vroegere gemeente – bij. Hij wist niet wat hij zag. „Een vergadering van 16 leraren met een schare van ouderlingen, samen 53 in getal.” Vroeger, in 1841 „was ik er alléén als leraar”. In die tijd lag het volk door het weglopen van Budding „aan de grond”. „En nu zijn ze gegroeid tot 3 classen!”

Was er groter en blijder tegenstelling denkbaar?

AANTEKENINGEN

1. Zie ook Joh. de Haas, *Gedenkt uw voorgangers I*, 60-67 (Haarlem 1984).
2. C. Dekker, a.w. 22.
3. *ibidem*, 75.
4. *De Bazuin*, 19 juli 1867.
5. C. Smits, *De Afscheiding van 1834*, deel VII, 80-83.

I Nieuwdorp

A. De periode 1835-'50

Nieuwdorp lag in de burgerlijke gemeente 's Heer Arendskerke in de Zuid-Kraayertpolder, niet ver van het Sloe, het water, dat vroeger Zuid-Beveland en Walcheren scheidde.

Op het grondgebied van deze agrarische gemeente lag als belangrijkste kern 's Heer Arendskerke of het Oudedorp. Het Nieuwdorp is later ontstaan, zoals de naam al aangeeft.

In de tijd van de Afscheiding telde de burgerlijke gemeente ongeveer 1690 inwoners, van wie er 1050 Hervormd waren, 460 Rooms-Katholiek en 180 Chr. Afscheidenen. Deze laatsten vormden in *Nieuwdorp* een zelfstandige gemeente met een eigen predikant (in 1842 daar gekomen). Het hoofddorp 's Heer Arendskerke ligt 6 km ten westen van Goes aan de vroegere straatweg Goes-Sloe.¹ Thans behoort Nieuwdorp tot de gemeente Borsele.

In de zomer van 1836 was de jonge ds. Budding (26) op bezoek geweest bij de wed. *Aagje Onderdijk-Minnaar*² op haar hofstee in 's Heerenhoek, gelegen in het westen van Zuid-Beveland. Ze zou zich in 1836 afscheiden van de Hervormde gemeente 's Heerenhoek-Nieuwdorp. Natuurlijk waren in het gezelschap geestelijke en kerkelijke zaken besproken. Want Budding – toen officieel geen Hervormd predikant meer in Biggekerke – was niet gewoon zijn kritische en aparte kijk op de gang van zaken in het Hervormd kerkgenootschap voor zich te houden. En de in het land zich uitbreidende Afscheiding – in 1834 in Ulrum in Groningerland begonnen – had eveneens Zeeland aangerakt.

Dat het daar in 1835 ook op Zuid-Beveland onrustig werd, bewijst een geschreven document, te vinden in het archief van de Gereformeerde kerk te Nieuwdorp. Het is van de hand van de plaatselijke predikant *Christiaan Steketee*, die bijna 40 jaar zijn gemeente te *Nieuwdorp* heeft verzorgd (1842-'82). In hoofdzaak geeft het de belangrijkste feiten uit de geschiedenis van die gemeente gedurende de eerste decennia (tot 1868). Met het doel „om in gedachtenis te houden het gene de Heere, te Nieuwdorp onder 's Heer Arendskerke, tegen alle menselijke gedachten heeft believen daar te stellen”. 't Is plechtig gezegd, maar wel duidelijk.³ Op de eerste pagina lezen we al, dat er vooral in het begin van 1835 vele mensen „tot den Heere bekeerd (werden), waardoor de oude(n) opgewekt en de *gezelschappen of bijeenvergaderingen, die van overlang gestaakt waren geweest*”, wederom een aanvang begonnen te nemen, zoo dat vele huizen tot kleine kerken werden gemaakt”.

Dit is een belangrijke notitie, want hier constateren we dus een opleving van de conventikels. Dat de bezoekers daarvan de officiële kerkdiensten in de Hervormde kerk van 's Heerenhoek-Nieuwdorp links lieten liggen mogen we gerust aannemen.

Met hun predikanten hadden de inwoners van 's Heerenhoek en *Nieuwdorp* het in die tijd niet zo best getroffen.⁵ Integendeel. De eerste werd in

1809 wegens dronkenschap ontslagen, enkele jaren later na schuldbelijdenis weer aangenomen, heeft in 1829 zijn ambt neergelegd, niet vrijwillig, maar om een tweede afzetting te voorkomen.

De tweede, in 1830 gekomen, is in 1846 afgezet op grond van „dikwijls herhaalde dronkenschap zelfs bij de openbare Godsdienst oefening”⁶.

Maar het wangedrag van enkele Hervormde predikanten zou op zichzelf niet tot Afscheiding hebben geleid. De diepere oorzaak daarvan was echter het groeiend verzet tegen het loslaten van de gereformeerde belijdenis.

Wie niet meer in de Hervormde kerk kwam, om wat voor reden dan ook, had niet zoveel kwaad te vrezen. Maar anders werd het, toen na een aarzelend begin in 1835, op vele plaatsen in 1836 de conventikels werden omgezet in officiële gemeenten, geleid door een kerkeraad. Dit werd namelijk door de overheid – al of niet geadviseerd door Hervormde predikanten en instanties – als een brutale uitdaging ervaren. Met als gevolg dat de rechterlijke macht in actie en tot veroordelingen kwam. Om maar niet te spreken over de algemene opinie, die de Afscheidenen in de regel beslist vijandig gezind was. Vooral in 1836 met daarin de september- en oktobermaand als piek, was de activiteit van de rechtbanken in het hele land het grootst. Wat niet wil zeggen, dat daarna een stilte viel. Pas na 1840 – toen Willem II koning was geworden – zou het rustiger worden.

Op 3 september 1836 sprak de rechtbank van eersten aanleg te Goes haar eerste vonnis uit tegen een Afscheiden bewoner van Zuid-Beveland. Dit was de 46-jarige korenmolenaar *Izak Naeye Azn.*, geboren te Biervliet, wonende te 's Heerenhoek (niet ver van Nieuwdorp). Zijn zus Dina was met de zo befaamd geworden Afscheiden landbouwer *Janis van de Luijster te Borssele* getrouwd.

Dat vonnis had als oorzaak: kort voor 26 mei was Naeye in de stad Goes de bekende, toen op Walcheren wonende oefenaar *Johan Willem Vijgeboom* tegengekomen en had deze uitgenodigd in 's Heerenhoek een oefening te houden. Vijgeboom stemde toe; als datum werd afgesproken *donderdag 26 mei 1836*.

Het ging door. Op die dag leidde *Vijgeboom* bij Naeye thuis in 's Heerenhoek een godsdienstige samenkomst met een 'aanzienlijke schare toehoorders'. Maar deze actie ging hem wel *f* 100,- boete kosten; Naeye kwam er met *f* 8,- af. Het was de eerste beoefte samenkomst van Afscheidenen op Zuid-Beveland (3 september '36).

Die oefening door Vijgeboom op bovengenoemde 26 mei '36 in het naburige 's Heerenhoek gehouden, heeft op de Nieuwdorpers inspirerend gewerkt.

Op de eerste pagina van het notulenboek van de kerkeraad lezen we, dat *Christiaan Steketee Jaczn.*, kleermaker te Nieuwdorp, de Afscheidenen begon te organiseren. Er wordt zelfs een datum genoemd: 30 april 1836. Dit zal betekenen, dat hij toen in zijn woning godsdienstige samenkomsten ging leiden.

In het manuscript ('gedachtenis') hierboven al eerder genoemd, staan de

Het kerkplein te Nieuwdorp ca. 1910, met de Gereformeerde Kerk.
Foto: G.A. Goes.

bewegredenen als volgt geformuleerd: „Den 30 April begon de Heere alhier zijn volk krachtiglijk uit de gemeenschap te leiden van hen die zich wel met den naam van de gereformeerde kerk bedekken, maar die zich des niet tegenstaande in *leer, tucht* en *dienst* anti-gereformeerd openbaar maakten, gelijk dit uit de afzetting van regtzinnige Leeraars ... klaarlijk blijkt.”

Het aantal bezoekers van de huisgodsdienst oefeningen nam in korte tijd zo sterk toe, dat besloten werd op 27 mei twee opzieners te kiezen en iemand die 'aanteekening' zou houden van het verhandelde. Gekozen werden *Christiaan Steketee* (natuurlijk) en *P. van Westen* en tot scriba *W. de Jager*. Nu is het kiezen van ambtsdragers nog niet hetzelfde als hen bevestigen. En voor dit laatste moest bovendien een predikant komen. Gelukkig was die beschikbaar, namelijk *H.J. Budding*, die toen op Walcheren zijn domicilie had, maar ook op Zuid-Beveland druk in de weer was, ja, waar niet al.

Op zaterdag 3 september had hij gelegenheid naar Nieuwdorp te komen. Steketee c.s. profiteerden in dubbel opzicht van zijn komst, want er werd niet alleen „tot onderlinge stichting gesproken”, maar ook overgegaan tot een nieuwe verkiezing van ambtsdragers. Op hun eigen verzoek trouwens. Niet dat er bezwaren tegen de al gekozenen waren ingebracht, maar omdat het aantal Afscheidenen inmiddels sterk gegroeid was. De uitslag was: *Steketee* en *Van Westen* opnieuw tot ouderlingen gekozen, en *W. de Jager* en *W. Dekker* tot diaconen. En de volgende dag kon de instituering plaats vinden. Aan de totstandkoming van de Afscheiding in Nieuwdorp heeft ongetwijfeld *Christiaan Steketee Jaczn.* de

grootste stoot gegeven. Zijn naam wordt zelfs met ere genoemd in 'Levensberichten van Zeeuwen'⁷.

Daarom geven we hier enige levensbijzonderheden over die Nieuwdorper ouderling. Volgens Nagtglas verdient deze eenvoudige man in herinnering te blijven 'als een eigenaardig type uit het Zeeuwse volksleven', die in zijn kring een man van betekenis is geweest. Hij was afkomstig uit de kleine boerenstand en werd op 10 september 1782 in *Borssele* geboren als zoon van *Jacob Stekete* en *Cornelia Maas*. In zijn jeugd ondervond hij aan den lijve wat armoede en ontberingen betekenden, zeker in de Franse tijd. Hij herinnerde zich nog heel goed die kwade dagen, toen de tarwe *f* 20,- en de aardappels *f* 6,- de zak kostten en de suiker voor de gewone man haast onbetaalbaar was; daarbij kwam nog, dat burgers en boeren aan vreemde soldaten de kost moesten geven. Graag vertelde hij, dat hij *Napoleon* eens had gezien, toen deze op een wit paard gevolgd door een groep officieren, tijdens een inspectie over de zeedijk bij *Borssele* reed (in 1811 is *Napoleon* in Nieuwdorp geweest).

Toen *Stekete* ongeveer 23 jaar was, kwam hij als 'boerenkleermaker' in *Nieuwdorp* wonen, in die dagen nog een gehucht in de Zuid-Kraayertpolder in de burgerlijke gemeente 's Heer Arendskerke (1805). Het volgende jaar – juli 1806 – trouwde hij met *Maatje Hoebeke* (die hij in 1824 door de dood verloor).

„Hoewel hij een eenvoudig, stil man was, schijnt hij een buitengewone invloed in zijn kring te hebben uitgeoefend, en het is voornamelijk aan zijn rustige werkzaamheden en kalme bemoeiingen te danken, dat een vergeten afgelegen gehucht tot een vrij aanzienlijk kerkdorp is geworden.”⁸

In zijn geschiedkundig overzicht van de Geref. kerk te Nieuwdorp schrijft Chr. Melse nog: „Vader *Christiaan Stekete*, die in de wandeling familiair 'het ouwe Kersaentje' (*Christiaantje*) genoemd werd, was de raadsman en toevlucht van ieder. Zijn kleermakerij werd dagelijks door ontwaakten en heilbegerigen bezocht. Daar kon men zijn hart uitstorten en troost en leiding ontvangen.”⁹

Na veel strijd scheidde de weduwnaar *Stekete* zich op 30 april 1836 af met zijn beide dochters *Cornelia* en *Pieterella* en zijn broer *Cornelis Stekete*, niet van de Gereformeerde kerk, maar van het Hervormd genootschap, dat in de plaats van die kerk was gekomen.¹⁰ Vanaf de stichting van de Afscheiden gemeente van Nieuwdorp in september 1836 tot zijn dood in 1864 heeft hij deze als ouderling gediend.

Er bestaat van hem een geschriftje, in 1883 uitgegeven met een voorwoord van *Cornelis Stekete Czn.*, zijn kleinzoon, toen predikant te Veere. Het is getiteld: '*Een boekje voor mijn hart en wandel* (bevattende eene bekeeringsgeschiedenis uit vroeger tijden 1782-1824) nagelaten door *Christiaan Stekete*, geboren te *Borssele*, 10 September 1782, overleden te Nieuwdorp, 12 September 1864. (F.P.D'Hui-Middelburg 1884)'

De kleinzoon kon zich zijn grootvader nog voorstellen: „...ik zie hem nog gaan, den ouden eerwaardigen grijsaard, groot en kloek van ge-

stalte en nog ongebogen, ofschoon reeds over de tachtig jaren, zooals hij, leunende op een stok, over het dorpje heenwandelde.”

Het 138 pagina's tellend boekje bevat in taalkundig enigszins gekuiste vorm de op schrift gestelde geestelijke ervaringen en levensherinneringen, zoals de oude *Stekete* die omstreeks 1819 had genoteerd. Van dat boekje heeft S.S. Goslinga een uitvoerige samenvatting gegeven in *Christiaan Stekete (1782-1864) en zijn geslacht* (gestencild; het 'Ten geleide' is gedateerd Rotterdam, sept. 1961).

Instituering 4 september 1836

Zondag 4 september 1836 is voor de Afscheiden in *Nieuwdorp* en directe omgeving een historische datum geworden, want op die dag is de eerste Afscheiden kerk op Zuid-Beveland gesticht. Via een proces-verbaal weten we zelfs precies bij welke gelegenheid en waar dit is gebeurd, namelijk in de schuur van *Boudewijn Nieuwenhuys*, een 50-jarige landbouwer, geboren in Kruiningen, maar toen wonende op een hofstede in de Oude Kraayertpolder onder 's Heer Arendskerke. Volgens A. de Smit lag deze boerderij even ten noorden van de later aangelegde spoorlijn bij de Ankerveerse dijk.¹¹

Het valt op, hoe vaak in het hele land een Afscheiden gemeente is geïnstitueerd in een boerenschuur. Eigenlijk is dit wel te begrijpen, want daar had men de ruimte. In de kom van het dorp stonden immers in de regel maar kleine huisjes. Een element, dat ook niet vergeten mag worden, is, dat men buiten het dorp gemakkelijker zijn gang kon gaan en daar niet zoveel last had van de dorpsgeest, die – nieuwsgierig als altijd – de Afscheiden meestal vijandig gezind was. Daar komt nog bij, dat landbouwers door hun positie gewend waren enige leiding te geven, althans vergaderruimte tot hun beschikking hadden, en daardoor in de gelegenheid waren een initiatief – waarbij een betrekkelijk groot aantal mensen betrokken was – te doen uitvoeren.

Zo was hij die eerste zondag in september '36 naar de boerderij van *Boudewijn Nieuwenhuys* gegaan om in diens schuur een godsdienstoefening te leiden en een kerkeraad te bevestigen.

Wanneer het op een polderweg ineens opvallend druk wordt, dan blijft zo iets natuurlijk niet onopgemerkt en ieder dorping vraagt zich nieuwsgierig af: wat is er aan de hand? Daarom had burgemeester De Fouw 's middags zijn veldwachter Willem de Witte opdracht gegeven bij *Nieuwenhuys* poolshoogte te nemen en rapport uit te brengen. Toen deze de schuur binnenkwam, was het er vol, naar zijn schatting wel 400 à 500 (!) mensen, zowel mannen als vrouwen, van alle kanten samengestroomd.

In zijn proces-verbaal noemde hij de namen van belangstellenden uit *Yerseke*, 's *Gravenpolder*, *Wolphaartsdijk*, *Borssele*, *Goes*, *Heinkenszand*, *Wissekerke* (bij 's Heer Hendrikskinderen), *Kloetinge* en 's *Heerenhoek*. De meesten kwamen uiteraard uit de burgerlijke gemeente 's *Heer Arendskerke*,¹² waartoe ook *Nieuwdorp* behoorde.

In zijn proces-verbaal noteerde hij ook, dat bij zijn binnenkomst in de

schuur ds. Budding, gewezen Hervormd predikant van Biggekerke, zittend in een stoel op een boerenwagen op de dorsvloer, net bezig was een preek te houden. In die middagsamenkomst waren 2 kinderen gedoopt, resp. van *Gerard Otte* en *Adriaan van Antwerpen*, beiden uit 's Heer Arendskerke. Terwijl in diezelfde middagdienst door ds. Budding tot *ouderlingen* waren bevestigd:

Wisse Dekker, landman, zoon van François, 50 jaar, geboren Meliskerke, wonende te 's Heer Arendskerke¹³.

Willem de Jager, landman, zoon van Gillis, 48 jaar, geboren Eversdijk gemeente Kapelle, wonende te 's Heer Arendskerke.

En tot diakenen: *Christiaan Stekete*, kleermaker, zoon van Jacob, 54 jaar, geboren te Borssele, wonende Nieuwdorp.

Pieter van Westen, boerenarbeider, zoon van Dirk, 63 jaar, geboren Koudekerke op Walcheren, wonende Nieuwdorp.

De eerste ouderlingen en diakenen waren dus niet aan de jonge kant.

Ongeveer 7 uur 's avonds was de laatste dienst afgelopen; bij de uitgang van de schuur was nog een deurcollecte gehouden. De veldwachter rapporteerde tenslotte, dat hij geen enkele 'storing van de openbare orde' had bespeurd.

Het woord was nu aan de rechtbank te Goes. Deze veroordeelde ds. Budding tot *f* 100,- en Nieuwenhuys tot *f* 50,- boete, terwijl de 4 nieuwe kerkeeraadsleden elk *f* 25,- kregen te betalen. Daarbij kwamen nog de proceskosten, ook een klein kapitaaltje, namelijk *f* 14,25.¹⁴ Nee, het was toen werkelijk niet zo gemakkelijk en voordelig om bij de Afgescheidenen te horen.

Drie dagen later – woensdag 7 september '36 – preekte ds. Budding al weer in Nieuwdorp, nu in de herberg van *Gerard Otte*, 40 jaar, wonende in Nieuwdorp. De preek had tot tekst Marcus 10:26 en 27: „En zij werden nog meer verslagen, zeggende tot elkander: Wie kan dan zalig worden? Doch Jezus, hen aanziende, zei: Bij de menschen is het onmogelijk, maar niet bij God; want alle dingen zijn mogelijk bij God.”

Veldwachter Willem de Witte moest opnieuw in actie komen. Hij maakte proces-verbaal op en het vonnis werd: *ds. Budding f* 100,- en *Gerard Otte*, die zijn herberg beschikbaar had gesteld *f* 50,- boete. De 4 kerkeeraadsleden kregen elk weer *f* 25,- te betalen. Het waren de ouderlingen *Chr. Stekete* en *Pieter van Westen* met de diakenen *Wisse Dekker* en *Willem de Jager*.

Door deze pijnlijke ervaringen wat terughoudender geworden, besloot men voortaan met niet meer dan 20 personen bij elkaar te komen. Het kwam er op neer, dat men nu huisgodsdienst oefeningen ging houden en op particuliere adressen samenkwam. Dit preeklezen vond in Nieuwdorp plaats bij *Stekete* of *Van Westen* aan huis. In de Noord-Kraayertpolder was een boerderij het punt van ontmoeting en in 's Heer Arendskerke de woning van *Arie van Mel*.¹⁵

Ruim 15 maanden later zou er nog eenmaal een veroordeling worden uitgesproken over een lid van de gemeente Nieuwdorp. *Gerard Otte* had op 14 januari '38 ds. Budding weer in zijn herberg laten preken.

's Morgens preekte hij over Hebr. 13:4 (eerste gedeelte), 's middags over het tweede deel van dezelfde tekst en 's avonds had hij Lucas 9:57-62 behandeld.

In die samenkomsten waren op verzoek van ds. Budding geen kerkeeraadsleden aanwezig geweest. Hij had namelijk laten weten, dat ze, wanneer ze van plan waren eventuele boeten te betalen – en dat waren ze – beter deden thuis te blijven. Daardoor zouden ze minder kwaad doen dan door te komen. Want hijzelf was principieel tegen het betalen van dergelijke boeten. Zijn advies had echter ouderling *Pieter van Westen* niet bereikt, want deze was wel de herberg van *Otte* binnengegaan en daar toen maar gebleven. Of hij ook een kerkdienst heeft meegemaakt, durven we niet te beslissen. In elk geval komt zijn naam niet voor in het vonnis, dat de rechtbank te Goes nog geen twee weken later uitsprak.¹⁶

Het luidde:

Huibert Jacobus Budding, zoon van Willem, 28 jaar, geboren Rhenen, wonende Middelburg, Herder en Leeraar in de Gereformeerde kerk *f* 100,- boete

Geerard Otte, zoon van Jan, 41 jaar, geboren Ellewoutsdijk, wonende Nieuwdorp gemeente 's Heer Arendskerke, herbergier *f* 100,- boete

De proceskosten bedroegen *f* 2,99.

Weigerde ds. Budding de *f* 100,- te betalen, *Otte* was op dit punt helemaal eensgeestes met hem. Aanmaningen maakten hem niet soepeler. Hij ging tot het uiterste en liet het aankomen op een publieke verkoop van zijn goederen, die in elk geval *f* 351,- inclusief vervolgingskosten moest opleveren. Tot deze som waren de nog niet betaalde boeten – volgens de notulen – inmiddels opgelopen. Het eerst werd door de deurwaarder een koe geveild. *Otte* bood *f* 351,- – het te innen bedrag – en dus was de verkoping meteen afgelopen. Formeel had *Otte* geen boete betaald voor het houden van godsdienst oefeningen!¹⁷

Enkele keren kwam het voor, dat in zo'n dienst één of twee kinderen werden gedoopt, resp. in juni en augustus 1837 en januari '38. Maar dan moest natuurlijk *ds. Budding* wel beschikbaar zijn. Hij was in '37 provinciaal predikant voor Zeeland geworden en in de verre omtrek was toen geen andere dominee te vinden. Het zal er in de huiskamer (of grote boerenkeuken?) wel wat primitief zijn toegegaan, zonder een mooi doopbekken of zo, maar het was een wettige bediening van het sacrament en daar ging het om.

Helaas verdween ds. Budding in januari 1839 uit eigen vrije wil uit de Afgescheiden kerken en maakte dit op de volgende wijze kenbaar: Op de provinciale vergadering van 30 januari '39 bij hem aan huis gehouden verscheurde hij zijn beroepsbrief en gooide de stukken op het vuur. Hij wilde blijven bij de oude psalmberijming van *Datheen* en wenste beslist geen invoering van de nieuwe psalmberijming van 1773 (die dus niet meer zo nieuw was). Ook van het bij de Koning aanvragen van vrijheid van godsdienst oefening moest hij niets hebben. In o.a. het hoofdstuk over *Goes* hebben we daarover nader uitgeweid.

De Zeeuwse gemeenten – plotseling herderloos geworden – bleven ontredderd achter. „Echter heeft de Heere Zijne gemeente niet verlaten, maar in tegendeel zijn woord bevestigd: Ziet ik ben met u enz.; dezelve bleef vereenigd voortgaan, onder besef dat Gods kracht in hare zwakheid volbragt zoude worden; dikwijls vermeenigvuldigde ook de Heere Zijne vertroosting, voornamelijk in de bijeenverzamelingen der gemeente op Zijnen H. dag.”¹⁸

Maar altijd hing als het zwaard van Damocles boven het hoofd van de gemeente de dreiging door de justitie beboet en vervolgd te worden. Daarom werd besloten bij de Koning erkenning als zelfstandige gemeente in de burgerlijke maatschappij aan te vragen. En zo ging op 29 april 1839 een ‘Adres’ naar Den Haag. Het was in het gemeentehuis getekend door 62 leden van de gemeente, in het bijzijn van burgemeester L. de Fouw.

Van deze 62 ondertekenaars waren niet minder dan 15 analfabeet: ze konden dus niet lezen of schrijven en tekenden met een kruisje, waarachter een ambtenaar van het gemeentehuis dan zette: Dit handmerk is gesteld door... (volgt de naam).¹⁹

Omdat een antwoord uitbleef, werd op 12 februari '40 een tweede ‘Adres’ opgesteld, nu getekend door 101 personen. Het werd 6 dagen later verzonden. Weer geen antwoord. Toen men informeerde, waarom er toch geen reactie op de ingezonden verzoekschriften kwam, kreeg men te horen, dat de burgemeester eerst waarborgen wenste, dat de Afscheidenen hun leraars, armen enz. zelf konden onderhouden.

De maatschappelijke status van de Afscheidenen in Nieuwdorp had hij als volgt getypeerd: Een deel van de aanvragers behoorde „tot de meer goeode klasse van ingezetenen (die) als eigenaren van boerebedrijven of andere vaste panden, of in andere betrekkingen een ordentelijk inkomen bezitten”.

Ook waren zij „voor het tegenwoordige volijverig... in het bijdragen der benodigde fondsen tot instandhouding van hetgeen zij wenschen oprichten”.

Maar aan de andere kant viel het niet te ontkennen, dat een ander deel van de aanvragers bestond „uit arbeiders en minvermogene ingezetenen”. Daarom was het moeilijk zo niet onmogelijk aan te geven „of de meer goeoden op den duur, in dien staat zullen blijven”.²⁰

Terloops merken we hier op, dat de stelling, dat de Afscheidenen bijna altijd tot de kleine luyden behoorden, niet opgaat. In agrarische gebieden waren het soms welgestelde landbouwers, die het voortouw namen.

Om de bovengenoemde twijfel op te heffen ging er op 29 juli '40 een stuk naar de burgemeester, waarin de verlangde waarborgen werden gegeven. Het was ondertekend door 15 gemeenteleden²¹. De namen van deze ‘borgen’ waren de ouderlingen *Christiaan Steketee*, *Pieter van Westen* en *Willem de Jager*, met de diakenen *Wisse Dekker* en *B. Nieuwenhuyze*. Verder de kapitaalkrachtige lidmaten *W. Lukasse*, *Joh.*

Boone, *Jan Simonse*, *Leendert Derto*, *Jac. op 't Hof*, *M. Kuyper jr.*, *H. op 't Hof*, *Pieter de Maaker*, *Willem Kakebeeke* en *Johannes Proos*.

Erkenning

Pas bij *K.B. van 2 juli 1841 no 255* kwam de erkenning af. Het verzoekschrift daartoe is nu door 59 personen ondertekend geweest. Het *reglement* was gelijk aan dat van Utrecht. Men kerkte in de daartoe afgestane woningen van *Willem Kakebeeke* Litt. A no 68 en van *Willem de Jager* Litt. C no 16, beide te 's Heer Arendskerke. De boerderij van Willem de Jager bestaat nog altijd, al is het zo dat de erbij staande woning uit ca 1900 dateert. Kortgeleden is ook de boerenschuur vernieuwd. De naam van de hoeve is Banda Neira. Ze staat dicht bij het tegenwoordige dorp Lewedorp.²²

De prille en kwetsbare gemeente van Nieuwdorp had het in de jaren 1839 en '40 – na het verdwijnen van ds. Budding – zwaar te verduren en „scheen door allerlei ellende overweldigd te zullen worden”.

De dichtst bijzijnde predikant was in 1840 ds. *C. van der Meulen* van Middelharnis. Men besloot hem eens uit te nodigen om in Nieuwdorp te komen preken en de sacramenten te bedienen. „Tot aller blijdschap” nam hij de uitnodiging aan. En op dinsdag 16 juni '40 verscheen hij in Nieuwdorp om daar bij de landbouwer *Willem Lukasse*²³ aan huis te preken en enkele kinderen te dopen. De beide vorige dagen had hij kerkdiensten in de stad Goes en in andere plaatsen geleid. In Nieuwdorp liep de dienst zonder moeilijkheden af, omdat ze op een gewone doorde-weekse dag was gehouden en het nieuws daarvan te laat bekend was geworden om er de veldwachter nog op af te sturen.

Het volgend jaar (1841) arriveerde ds. *Van der Meulen* op donderdag 18 maart weer in Nieuwdorp, waar hij nu in de schuur van *Willem de Jager* in enige godsdienstoefeningen voorging. In deze dienst bevestigde hij de gastheer W. de Jager als ouderling en B. Nieuwenhuize als diaken, doopte twee kinderen, terwijl er bovendien een aantal personen als lidmaten werd ‘aangenomen’, onder wie *Dirk van Westen*, *Jan Versijs* en *Marinus Lukasse* met vrouw en kinderen.

Op zondag 27 juni '41 preekten op diezelfde hofstede 's morgens student *A.J. Betten*²⁴, 's middags student *Steketee*, de zoon van de ouderling en 's avonds weer student Betten. Ze studeerden beiden bij ds. Scholte in Utrecht.

Een eigen kerkgebouw

Had de gemeente van Nieuwdorp 2 juli '41 de erkenning door de koning ontvangen – zoals we al zagen – enkele dagen later kreeg ze ook toestemming een kerk te bouwen „op het plein van het Nieuwedorp” en wel „aan de noordzijde der Vate” (drinkplaats voor vee).

Men zette vaart achter het werk. Nog diezelfde maand juli werd de bouw van het kerkje²⁵ aanbesteed en gegund aan M. Proos voor f 3800,-. Met het binnenwerk en met alles wat er nog bijkwam bedroe-

gen de kosten ruim f 5000,-. Men hoefde echter voor niet meer dan f 3600,- te lenen, omdat uit eigen middelen de rest kon worden betaald. Bij het bouwen van een nieuwe kerk behoort met enige plechtigheid een eerste-steenlegging plaats te vinden. De Nieuwdorpers hielden het echter sober en Steketee vermeldt in zijn 'gedachtenis' alleen, dat *Jacob de Jager*, het zoontje van ouderling Willem de Jager, die eerste steen heeft gelegd en op 1 september '41 elk van de 4 ouderlingen 'een blauwe hoeksteen'. In het notulenboek van de kerkeraad staat dat als volgt aangegeven (met de windrichting erbij)

- 1 Christiaan Steketee, oud 58 jaar, N.W.
- 2 Pieter van Westen, oud 68 jaar, Z.W.
- 3 Willem de Jager, oud 53 jaar, Z.O.
- 4 Wisse Dekker, oud 55 jaar, N.O.

Terwijl de Nieuwdorper Afscheidenen bezig waren hun kerkje te bouwen²⁶, beseften ze natuurlijk terdege, dat bij een kerk een herder en leraar behoort. Maar hoe die te krijgen? Nu verkeerden ze in de gelukkige omstandigheid, dat de zoon van ouderling Steketee bij ds. Scholte in Utrecht voor predikant studeerde. We hebben het hierboven al gezegd. Zouden ze die alvast niet voor zichzelf kunnen reserveren?

Na lang met deze gedachte te hebben gespeeld, riep de kerkeraad op 17 oktober '41 een gemeentevergadering samen, waarin ieder vrijuit een naam mocht noemen van iemand, die men graag als dominee in Nieuwdorp zag. Op één na brachten alle aanwezigen hun stem uit op student Christiaan Steketee Czn., hun oud-dorpsgenoot, die op 13 december '39 voor studie van Nieuwdorp naar Utrecht was vertrokken.

De kerkeraad zelf had van te voren al gestemd, 'hoewel verborgen', staat er in de 'gedachtenis' bij. Het ging immers over Steketees zoon! En ze wilde de stemming niet beïnvloeden.

De ene tegenstemmer had nu ook geen enkel bezwaar meer en zo werd *Christiaan Steketee* – hoewel hij nog student in Utrecht bij ds. Scholte was – tot herder en leraar in zijn geboortedorp beroepen.²⁷ Het handschrift van de beroepsbrief is dat van ouderling Willem de Jager. Steketee jr. schreef terug, dat „hij hun niet wantrouwde in hun schrijven en niets op de roeping had aan te merken”, maar toch niet kon besluiten het beroep aan te nemen, voordat hij de zaak rijper overwogen had en met alle gemeenteleden persoonlijk gesproken had. Met dit doel kwam hij begin december '41 naar Nieuwdorp en zocht zoveel mogelijk de leden van de Afscheiden gemeente op. Daarna maakte hij de balans op en „verklaarde hij zijne eigene toestand onder dat alles; als ook de groote onbekwaamheid, die hij in zich bevond voor den H. dienst, waar toe hij geroepen was; waarop hij de gemeente nogmaals ernstig vraagde of zij bij de roeping wel zoo goed met hem bekend geweest waren, en dat zij nu niet moesten denken, dat hij dit uit nederigheid kwam betuigen, maar dat de bezwaren alzo inderdaad waren en of zij de zaak nu nog niet een weinig in overweging wilden nemen”.

Het resultaat was „dat hij niet tegenstaande deze bezwaren, uit het gezicht van de goddelijkheid der roeping zich zelven onder beding van

Gods bekwaam makende genade aan de Gemeente verbond en deszelfs roeping aannam”.

De kerkeraad vond de aanwezigheid van de 22-jarige student Steketee in zijn geboortedorp een prachtige gelegenheid om de nieuwe kerk alvast in gebruik te nemen. Weliswaar was ze nog niet helemaal klaar, maar men kon er toch al diensten in houden. Misschien was dit feit wel mee één van de redenen van zijn komst naar Nieuwdorp geweest. En zo kon het gebeuren, dat Steketee junior op *zondag 12 december 1841* in de nieuwe kerk de eerste preek hield. De tekst was toen Ps. 111:2 „De werken des Heeren zijn groot; zij worden gezocht van allen, die er lust in hebben.” 's Middags preekte hij over Hebr. 11:10 „Want hij (Abraham) verwachtte de stad die fundamenten heeft, welker kunstenaar en bouwmeester God is”.

De volgende dag vertrok hij weer naar Utrecht en na daar nog ruim een half jaar te hebben gestudeerd is hij op dringend verzoek van de gemeente Nieuwdorp en ook op aandrang van andere gemeenten, op woensdag en donderdag 6 en 7 juli 1842 op een prov. vergadering te Goes geëxamineerd (tegelijk met student Wijnand Gardenier, die dominee in *Wolphaartsdijk* werd). Het examen werd afgenomen door ds. *Scholte* en ds. *Van der Meulen*. Met algemene stemmen werden de beide examinandi toegelaten en 's avonds voor een talrijke schare in hun ambt bevestigd, met oplegging der handen. Daarbij had ds. Scholte tot tekst Matth. 10:16: „Zie, ik zend u als schapen in het midden der wolven; zijt dan voorzichtig gelijk de slangen en oprecht gelijk de duiven”²⁸. De volgende dag - 7 juli - werd Steketee volgens het notulenboek door ds. Scholte „op het Nieuwedorp in de gemeente ingeleid met de woorden 1 Tim. 6:11, 12”.

Enkele dagen daarna - zondag 10 juli '42 - deed Steketee zijn intree met Hebr. 12:1 en 2²⁹.

Ds. Steketee kreeg het druk, bijzonder druk zelfs, maar hij mocht ook vrucht op zijn werk zien. In zijn 'gedachtenis' schreef hij later: „Om de vrede en de vereeniging te bewaren” zou hij op aandrang der prov. vergadering, samen met ds. Van der Meulen uit Goes en ds. Gardenier uit *Wolphaartsdijk* de vacante gemeenten in Zeeland om de 14 dagen bedienen.

En wat verder: „De Heere heeft ook niet nagelaten zijne bijzondere goedkeuring op het dienstwerk te schenken en te toonen dat hij niet alleen van de gemeente, maar van Hem zelf geroepen was; want behalve de vrucht die hij in de buitengemeenten op zijnen dienst had, begon de Heere door hem, in het begin van 1843, zoo krachtig tot bekeering in vele jonge lieden te werken, dat er somtijds 10 à 11 gelijk, op belijdenis des geloofs tot lidmaten der gemeente werden aangenomen; somtijds waren de aandoeningen zoo groot onder de prediking, dat de Leeraar eens heeft moeten afbreken, en wel toen hij sprak over Ps. 51:17, Heere open enz.”³⁰

In zijn herinneringen (*Memories*) schrijft de later naar Amerika geëmigreerde Borsselse ouderling *Jannis van de Luyster* onder de datum 9

februari 1842: Op donderdagavond bij het uitdelen van het Avondmaal te *Nieuwdorp* door ds. *Steketee* „heeft de Heere een wonder van genade bewezen in zijn geest uijt te storten over zijn volk van bijzonder licht en troost en bekeringe van onbekeerde. Ik was niet tegenwoordig, maar van de boodschap hebbe ik een gelovige gemeenschap ondervonden en die duidelijk na de gemeente van *Axel*” (waar zich blijkbaar een zelfde geestelijke opwekking had voorgedaan).³¹

Steketee trok zoveel volk, dat de kerk te klein werd om alle hoorders te kunnen opvangen. De kerkeraad loste dit probleem op door de ruimte van het turfhoek en van de consistoriekamer bij de kerk te trekken, zodat nu iedereen een plaatsje kon vinden en niemand zonder preek naar huis hoefde te gaan.

Toen de jonge *Steketee* dominee werd in *Nieuwdorp*, was hij nog onge-trouwd en woonde hij krap behuisd. In zijn *Gedachtenis* schrijft hij, dat er absoluut geen ruimte was om te studeren en in het hele dorp was geen beter huis te huur of te koop. We merken hierbij op, dat zijn traktement toen slechts f 400,- per jaar bedroeg. Maar zie, in maart 1843 kwam er voor hem een welkome opening, doordat de gemeente kans zag eën geschikt huis te kopen, voor f 1500,-. Deze a.s. *pastorie* – want dat zou het worden – verkeerde echter in zo'n vervallen staat, dat het verbouwen en opknappen daarvan de te betalen som deed oplopen tot f 2850,-. Gelukkig was er nog wat geld beschikbaar, zodat er uiteindelijk slechts een schappelijk bedrag hoefde te worden geleend.

Ongetwijfeld kocht de gemeente die *pastorie* niet alleen om ds. *Steketee* een passende studeerkamer te bezorgen, maar hield ze er ook rekening mee, dat hij trouwplannen had. Meer ruimte was dus geboden.

Inderdaad trouwde de 23-jarige *Christiaan Steketee* op 26 mei '43 met de 19-jarige *Johanna Sara van Overbeeke*, een landbouwersdochter, wonende te Groede in Z.-Vlaanderen.³² Het huwelijk is 26 mei 's avonds kerkelijk bevestigd door ds. *Van der Meulen*³³, die toen preekte over Hebr. 13:4: „Het huwelijk is eerlijk onder allen, en het bed onbevlekt; maar hoereerders en overspelers zal God oordelen.”

Financieel gezien werd zijn positie nu ook wat aangenamer, want de kerkeraad had per 1 mei '43 zijn traktement vastgesteld op f 800,- per jaar plus vrije woning. De helft van dit bedrag moest worden opgebracht door de 'buiten gemeente', waartoe sinds kort ook de *Afgescheidenen* te 's Heerenhoek behoorden.³⁴

Begraafplaats

Daar was ook de plaats, waar de overleden *Nieuwdorpers* werden begraven. Eigenlijk behoorde dit te gebeuren in de burgerlijke gemeente 's Heer *Arendskerke* op het kerkhof aldaar. Maar omdat de afstand tussen *Nieuwdorp* (het nieuwe dorp) en de hoofdplaats 's Heer *Arendskerke* (het oude dorp) betrekkelijk groot was, had men altijd toegelaten, dat die begrafenissen in 's Heerenhoek plaats vonden. De *Hervormden* van dat dorp en van *Nieuwdorp* waren immers kerkelijk met elkaar verbonden geweest. Maar dit gold nu voor de *Afgescheidenen* niet meer.

Deze wilden nu graag een eigen begraafplaats in *Nieuwdorp* zelf. Dit had o.a. het voordeel, dat een bij de begrafenis-plechtigheid gehouden bus-collecte niet hoefde afgestaan te worden aan de *Hervormden* (het kerkhof lag meestal om de kerk heen). Uiteraard moesten aan de burgerlijke gemeente wel begrafenisrechten worden betaald. Ds. *Steketee*, die van alle markten thuis was, had het provinciaal reglement op de begraafplaatsen er al op nagekeken en gezien, dat de wet vrijheid gaf tot het aanleggen van bijzondere kerkelijke begraafplaatsen.

In de kerkeraadsvergadering van 13 februari '45 kwam nu eerst aan de orde het kopen van grond om daarop een begraafplaats voor de *Chr. Afgescheiden* gemeente aan te leggen.

Op de vergadering was ook uitgenodigd *Jan Simonse*, lid van de gemeente. De praeses vroeg hem of hij tegen een billijke prijs 180 roeden van zijn grond, eventueel iets meer of minder, voor het bewuste doel wilde verkopen. *Simonse* opperde enkele bezwaren: hij miste dan niet alleen die 180 roeden van zijn 6 gemeten grond. Maar er kwam nog een mogelijkheid bij: wanneer de begraafplaats beplant werd, zou zijn er naast liggende grond sterk in waarde verminderen. Hij wilde er nog eens over denken.

Vervolgens vroeg de praeses, wat zijn vraagprijs was. *Simonse* ging nu even weg om met zijn vrouw te overleggen. Hij was al gauw terug en verklaarde zich bereid zoveel roeden als nodig zouden zijn, te verkopen tegen f 300,- per gemet. De kerkeraad ging akkoord en vroeg en kreeg toestemming van het gemeentebestuur voor het aanleggen van een begraafplaats.³⁵

In de kerkeraadsvergadering van 19 mei '45 kon nu verder worden gehandeld over de aanleg en de daarmee verband houdende kosten. Besloten werd om bij het begraven in de loop van de zomer een vrijwillige intekening open te stellen. En als daarop niet voldoende ingetekend werd om alle kosten te bestrijden, dan zou ds. *Steketee* het nog ontbrekende deel zonder rente voorschieten tot aan het volgend jaar. Ook financieel ging ds. *Steketee* in alles voorop! Van de 67 eerste intekenaars zegde hij f 20,- toe, het hoogste bedrag. Ook wees de kerkeraad een 'lijkdienaar' aan, namelijk *Klaas Stroosnijder*, die zichzelf had aangeboden. Reserve werd *Leendert Bommeljé*.³⁶

Regenbak

Na deze paragraaf over de eigen begraafplaats, waar trouwens tegen betaling ook niet-*Afgescheidenen* mochten begraven worden, letten we ook nog even op een ander onderwerp uit het alledaagse leven: het aanbrenge van een regenbak bij de kerk. Deze vormde namelijk een belangrijke bron in de watervoorziening van die tijd. De kerkeraadsnotulen en ook *Steketee's* 'gedachtenis' memoreren het feit nadrukkelijk.

In de notulen van 11 september '46 deelde ds. *Steketee* mee, dat het lidmaat *Boudewijn Zuidweg* op eigen kosten een regenbak naast de kerk zou willen maken en deze dan aan de kerk schenken onder voorwaarde